

Enyedi Zsolt

Az európai integráció hatása a kelet-európai és a magyar pártstratégiákra

Bevezető

Az Európai Unió pártokra és pártrendszerre gyakorolt befolyásának vizsgálata a politikatudomány új, gyorsan fejlődő területe. Annak ellenére van ez így, hogy sok kutató egyetért Peter Mair-rel (2000) abban, hogy a pártrendszerek meglehetősen immúnisak az európai integráció hatásával szemben. Robert Ladrech (2002), a téma egyik legtöbbet idézett kutatója nyomán szokás a nemzeti pártpolitika „európaizálódásának” öt területét megkülönböztetni: a programoknak, a pártszervezeteknek, a pártverseny mintázatának, a pártok és a kormány viszonyának, valamint a pártok külkapcsolatainak a változását. A területeket maga Ladrech azonban meglehetősen szűken értelmezi. A programok változása alatt például egyszerűen azt érti, hogy azok egyre többet utalnak az EU-ra és az uniós szintű szereplőkre. A verseny mintázatának változása kapcsán pedig csupán az Európai Unióval kapcsolatos állásfoglalásoknak a pártviszonyokra kifejtett hatását, illetve az Unió-párti vagy Unió-ellenes pártok megjelenését tárgyalja.

Az alábbiakban azt kívánom kimutatni, hogy az új kelet-európai tagországok esetén a nyugat-európaihoz képest szerteágzóbbak és drámaibbak az integráció hatásai, miközben számos, sokak által várt változás elmaradni látszik. Kelet-Európával kapcsolatban a kutatók mindenekelőtt a pártrendszerek kialakulatlansága miatt vártak és várnak nagyobb EU-hatást (vö. Lewis, 2005, Mudde, 2004, Henderson, 2005). Eszerint a logika szerint a nyugat-európai pártok esetében az európai integrációval összefüggő változások mindenekelőtt annak köszönhetően maradnak el, hogy ott a játékszabályok és az erőviszonyok jóval kikristályosodottabbak. Indokolt tehát, hogy akik az Európai Unió belpolitikai szerepe iránt érdeklődnek, elsősorban térségünket vizsgálják. A tanulmányban alább tárgyaltak igazolják a nyugatinál erőteljesebb hatásokat, de az okok nem szűkíthetőek le a kelet-európai pártrendszerek kialakulatlanságára.

A pártok és az „Európa-kérdés”

Elsőre nézzük meg, hogy milyen álláspontra helyezkedtek a kelet-európai pártok az uniós tagsággal kapcsolatban, mit gondolnak az integráció elmélyítéséről, és hogy az európai integráció kérdése hogyan jelenik meg a pártok egymás közötti viszonyában.

Számos értékelés azt emeli ki, sőt azon sajnálkozik, hogy milyen kevésbé és milyen felszínesen foglalkoznak a pártok az Európai Unió politikájával. Az európai parlamenti választási programok tartalomelemzése (Wüst 2006) is azt mutatja, hogy térségünkben a pártok a nyugaton megszokottnál kevésbé tárgyalják a kérdéseket európai perspektívából. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ebben a vonatkozásban a kelet-európai pártok egyáltalán nem differenciálódnának.

A vonatkozó irodalom általában két vagy négy csoportba sorolja a pártokat euroszkepticizmusuk mértéke és természete szerint (Kopecky és Mudde, 2002; Taggart és Szczerbiak, 2001, 2004), de a valóságos pártprofilok gyakran kilógnak ezekből a kategóriákból. A klasszifikáció nehézségének az egyik oka az, hogy vannak pártok (mint amilyen a Nagy Románia Párt vagy a Mečiar-féle HZDS), melyeket helytelen Unió-ellenesnek nevezni, ahogyan sokan teszik, hiszen alapvetően támogatják országuk uniós tagságát, de amelyek nem tekinthetők „EU-kompatibilisnek”. Másképpen fogalmazva azt mondhatjuk, hogy vannak olyan pártok, amelyek alapértékeiket nézve EU-ellenesnek kellene lenniük, de nem azok. Ennek valószínűleg a szavazók EU-pártisága a fő oka. Nyilván e pártok sem hagyhatják figyelmen kívül, hogy az Európai Unió keretei között ez a térség jelentős anyagi támogatás várományosa. Nagyrészt az Unió népszerűsége magyarázza azt is, hogy számos nacionalista értékeket követő párt tartózkodik az EU egyértelmű bírálatától. Az elmúlt években az általános csatlakozás-pártiság miatt veszélyes volt egy párt számára, ha euroszkeptikusnak vagy az Európai Unióval inkompatibilisnek tekintették. Ezzel szemben, különösen az olyan helyzetekben, amikor a tagság támogatottsága magas a közvéleményben, ám a csatlakozás ideje bizonytalanul látszott (Szlovákia, Románia, Bulgária), megérte a pártoknak, hogy magukat a legeurópaibb szereplőknek tüntessék fel: nem került sokba és külföldön-belföldön egyformán népszerűséget hozott. Ugyancsak az opportunizmus - és valamennyire a kényszer - jelei fedezhetőek fel abban, hogy a mindenkori ellenzék általában kritikusabb az Unióval szemben, mint a mindenkori kormánypártok.

Az Európa-kérdés kapcsán kialakuló polarizálódás általában olyan kisebb pártoknak köszönhető, amelyeknek nem kell törődniük a közvélemény-kutatások által jelzett

általános klímával. Ilyenek a szektor-pártok, például az agrárpártok, mint a PSL és az Önvédelem Lengyelországban, a kispasztországi Magyarországon, a Népi Unió Észtországban, de idetartoznak a kommunista pártok is, mint a KSČM Csehországban, a Kommunista Munkáspárt Magyarországon, a KSS Szlovákiában. A spektrum másik végén lévő, az Unió föderális átalakítását támogató liberális pártok (a Szabad Demokraták Szövetsége Magyarországon, a Lettország Útja, a Demokrata Párttá átkeresztelt lengyel Szabadság Unió) is általában kicsi és hanyatló szervezetek, bár a 2004-es európai választáson meglehetősen jól szerepeltek.

A kilencvenes években a tekintélyelvűség vs. demokrácia tengely nagyrészt egybeesett az európai integráció iránti elkötelezettséggel. Ez mára valamelyest megváltozott azáltal, hogy mérsékeltnek nevezhető pártok sora, így a cseh ODS, az észt Res Publica és Centrum, valamint a Fidesz kritikusabb nézeteket kezdtek hangoztatni. A holland és a francia népszavazás végeredménye egyértelművé tette, hogy az integráció számos aspektusának bírálata része a bevett európai politikának. A kelet-európai választók is fokozatosan megtanulják, hogy az EU bírálata nem azonos a nyugat, és különösen nem a demokrácia kritikájával. A gazdaságilag legsikeresebb kelet-európai országokban (Észtország, Csehország, Szlovákia) a liberális indíttatású euroszkeptizmus erősödött meg, de csak Csehországban kapott komoly pártháttérrel.

Az Unió-ellenesség és a tekintélyelvűség azonban nem vált még el egymástól. Az integráció iránti elkötelezettség a pártok és a szavazók szintjén egyaránt korrelál a szabad piaci elvek, a demokratikus átmenet és a szomszéd országokkal fenntartott jó viszony melletti elkötelezettséggel (Tverdova és Anderson, 2004).

Ugyanakkor egy új álláspont is kikristályosodni látszik: a demokratikus, ám egyben tekintélyelvű EU kritikai álláspontja. Ezt mindenekelőtt az Unió-kompatibilis, de kritikus („eurorealista”), nacionalista jobboldal képviseli. A PiS Lengyelországban, a Fidesz Magyarországon, a Népi Unió Észtországban, az ODS Csehországban, a TB/LNNK Lettországban, a Liberális Demokraták Litvániában, a KDH Szlovákiában, valamint kevésbé határozottan a Pro Patria Észtországban és a Nemzeti Párt Szlovéniában tartoznak ehhez az irányzathoz. Ezen pártok tekintélyelvűsége az összeurópai elit által elfogadhatónak tekintett kereteken belül marad. A csatlakozás támogatását és az EU kritikáját egyaránt a nemzeti érdekből vezetik le. Elfogadják az európai integrációt, de idegenkednek az Unióban domináló

bal-liberális kulturális normáktól. Többen közülük (ODS, Fidesz, Pro Patria) nagy lendülettel igyekeztek nyugatosítani országukat a kilencvenes években, de most úgy látják, hogy az Európai Unió éppen az általuk fontosnak tartott nyugati (pl. keresztény) értékeket hagyja figyelmen kívül. Hangsúlyozni kell, hogy a kulturális nézetkülönbségek ellenére ezek a pártok az európai gondolat részeinek érzik magukat, és néhányuk (mint a Fidesz és a Pro Patria) egyes kérdésekben több, és nem pedig kevesebb integrációt akarnak.

Míg ezek a pártok az EU szemszögéből bajkeverőknek tűnhetnek fel, valójában komoly szolgálatot tesznek az Unió számára, amennyiben felszívják a jobboldali euroszkepticizmus nagy részét (bár a lengyel esetben ez az abszorbeálás nem igazán működik). Az ő érdekük is, hogy a kemény euroszkepticizmus továbbra is marginális pozícióban van a pártrendszeren belül.

Az összetett párt-álláspontok miatt nehéz a pártrendszereket a bennük található euroszkepticizmus mértéke szerint rangsorolni. Az új kelet-európai tagok közül a lett, a litván és a magyar pártrendszer a leginkább immúnis az euroszkepticizmussal szemben, és most a román és bolgár rendszerek is ehhez a csoporthoz csatlakoznak. Észtország, Szlovénia és Szlovákia a köztes csoporthoz tartoznak. A legeuroszeptikusabb csoportot a csehek és a lengyelek alkotják, mivel náluk az euroszkepticizmust több fontos párt is képviseli (ODS, SPR-RSČ, KSČM, LPR, Önvédelem, PiS). Az országoknak ez a rangsora nem tűnik könnyen megmagyarázhatónak: nincs olyan jellemzője a pártrendszereknek, a kormányzati rendszereknek vagy az állampolgári attitűdöknek, melynek alapján éppen ezt a csoportosítást lehetett volna megjósolni. Annyi mindenesetre megalapítható, hogy az euroszkepticizmusnak ott van esélye, ahol a polgárok garantálnak tekintik uniós tagságukat.

Ami az euroszkepticizmus és a bal-jobb tengely összefüggését illeti, a képlet meglehetősen bonyolult és eltér a nyugat-európaiktól. A csatlakozáspárti jobboldal elsősorban az EU kereszténydemokrata alapvetését, a tagsággal járó gazdasági előnyöket és a rendszerváltás véglegesítését hangsúlyozza. Az Európa-párti baloldali szereplők antinacionalista projektként értelmezik az EU-t és abban reménykednek, hogy a belépés elősegíti a további modernizációt.

A legnagyobb ország-csoportban (Szlovákia, Csehország, Magyarország, Lengyelország és Észtország) euroszeptikus pártok a nacionalista jobboldalon

(SNS, MIÉP, Ataka, LPR, valamennyire az ODS) és a szélsőbaloldalon (az ottani kommunisták, s amennyiben baloldalinak tekintjük, a lengyel Önvédelem) egyaránt megtalálhatók. A Baltikumban a tagságtól való ódzkodás leginkább kisebbségi csoportok és az agrárnépességet képviselő szervezetek sajátja, bár létezik egy liberális alapú euroszkepticizmus is. A többi országban az opposzió inkább jobboldalinak nevezhető (Szlovénia: Nemzeti Párt és Új Párt; Bulgária: Ataka; Románia: PRM). A térség egészében, ahogy Nyugat-Európában is, jobbközépen és a balközépen egyaránt megtalálható liberálisok a leginkább EU-pártiak (Kopecky és Mudde 2002, Marks et al 2006).

Az összetett kép ellenére elmondható, hogy térségünkben a jobboldali euroszkepticizmus valamivel jelentősebb, mint a baloldali. Garry Marks és kollégái (Marks et al. 2006) úgy találták, hogy a pártok jobboldalisága valószínűsíti Európa-pártiságukat. Azonban ők bal-jobb alatt a gazdasági nézetek besorolását értik, ami Kelet-Európában félrevezető, hiszen a régióban számos olyan párt található, amely minden tekintetben jobboldali, kivéve gazdasági programját. Másodsor, ők egyforma súlyt adnak minden három százalék feletti pártnak, miközben ezek a szervezetek nyilván különböző mértékben befolyásolják a pártrendszeret. A baloldali euroszkepticizmust főleg koalíciós potenciál nélküli, izolált kommunista pártok képviselik. Azok a középmeretű lengyel euroszkeptikus tendenciákkal bíró pártok, amelyeket gyakran baloldalinak tekintenek (Önvédelem és PSL), valójában nagyon messze vannak a klasszikus baloldaltól.¹ Szemben Nyugat-Európával, az euroszkepticizmus ritkábban kapcsolódik libertáriánus vagy szocialisztikus álláspontokhoz, miközben gyakrabban függ össze a föld külföldiek által való megvásárlásától és általában az idegen tőkétől való félelemmel.

Kelet-Európában csak kevés esetben vezettek a Európával kapcsolatos nézetek komoly feszültségekhez az egyes pártokon belül. A cseh ODS és az észt Centrum Párt kivételek: ezekben a pártokban konfliktusokat és kiválásokat okozott a vezetők euroszkepticizmusa. E feszültségek eredményeképpen Csehországban egy külön listán (Európai Demokraták) indultak az integráció iránt elkötelezett jobboldali politikusok. Más esetekben viszont az Európa-kérdés éppenséggel közelebb hozta egymáshoz a pártokat. Csehországban, Szlovákiában, és valamelyest Magyarországon kormánykoalíciók létrejöttét segítette az, hogy az adott pártok

egyvetértettek az integráció kérdésében. A csatlakozás céljában való egyvetértés valószínűleg szerepet játszott az NDSV és a BSP közeledésében Bulgáriában is.

A legtöbb kutatás szerint a pártok kevésbé jól képviselik szavazóiknak az Unióval kapcsolatos álláspontját, mint a választóknak a bal-jobb skálán elfoglalt pozícióját. Az empirikus vizsgálatok azonban meglehetősen ellentmondásos eredményeket produkálnak. A Tóka Gábor és Batory Ágnes által szerkesztett rendkívül izgalmas kötetben is találunk olyan tanulmányokat, amelyek a kelet-európai pártok és a szavazók álláspontjai között a nyugatinál szorosabb (Mattila és Raunio 2006), illetve lazább (Wüst 2006) viszonyt találnak.

A szavazók és a pártok attitűdje közötti különbség a politikai képviselet minőségét mutatja, bár hangsúlyozandó, hogy az EU-val kapcsolatos kérdések a polgárok számára másodrendűek. Taggart és Szczerbiak (2002) négy ország-csoportot különböztet meg: ahol az euroszkepticizmus a közvéleményben és a pártok szintjén is nagy (1), ahol mindkét szinten alacsony (2), ahol csak az elit (3) és ahol csak a polgárok (4) szintjén jelentős. Az első csoportba Lettország, Csehország, Lengyelország tartozik, a másodikba Bulgária, a harmadikba Románia, Szlovákia és Magyarország, a negyedikbe Szlovénia és Litvánia². Beichelt (2004) ugyancsak vizsgálta a pártalapú és az állampolgári euroszkepticizmus megfelelését, a szintek közötti eltérést mutató csoportokat alul- és felülmobilizáltak nevezve. Az ő rangsora eltér Taggart és Szczerbiak listájától. Ő Lengyelországot és Csehországot teszi az első csoportba, Litvániát, Magyarországot, Szlovéniát és Bulgáriát a másodikba, a harmadikba Szlovákiát és Romániát, a negyedikbe Észtországot és Lettországot. Beichelt csoportosítása tűnik pontosabbnak, de Csehországot helyesebb a túlmobilizált csoportba tenni, míg Szlovéniából inkább alulmobilizáltságról beszélhetünk. Romániában és Szlovákiában pedig a pártok szintjén tapasztalható euroszkepticizmus halványabb, mint amit Beichelt besorolása sugall.

A referendumok alapján azt lehet megállapítani, hogy a lakosság mintegy egyötöde EU-ellenes a térségben. Miután általában a parlamenti képviselőknek kevesebb, mint húsz százaléka opponálja az Uniót, az euroszkepticizmus általában alulmobilizáltak minősíthető.

Miután a szavazóknak homályos, bár pozitív képük van az EU-ról, a pártok meglehetősen szabadon alakíthatják álláspontjukat a részletkérdésekben. Bár az integrációt általában elitprojektnek írják le, több olyan pártot is találunk, amely

ellenségebb az EU-val szemben, mint saját szavazói. Talán arról van szó, hogy ezek a pártok az EU erőteljesebb kritikájával már a következő évekre pozícionálják magukat, számítva a csalódottak számának növekedésére. Amennyiben ez igaz, egyfajta megelőlegezett képviselétről beszélhetünk. A hosszú távú gondolkozás ezen a területen azért lehetséges, mert a pártokon nincs közvetlen nyomás: a polgárok ritkán teszik függővé szavazatukat pártjuk EU-val kapcsolatos pontos álláspontjától.

Néhány esetben a pártok látványosan mást képviselnek, mint szavazóik. A cseh ODS és az észt Res Publica egyértelműen euroszkeptikusabbak választóiknál. De míg a Res Publica nagyot bukott az EP választásokon, az ODS továbbra is népszerű maradt. Amikor a szavazók másodlagos kérdésnek tekintik Európát (vagyis általában), amikor a párt EU-val kapcsolatos pozíciója jól integrálódott általános ideológiájába, és amikor a polgárok nem aggódnak, hogy az ország kimaradhat az EU-ból, akkor a szavazók hajlandók tolerálni pártjuk euroszkeptikusabb pozícióját.

A magyar pártok és az Európa-kérdés

Magyarországon a kulturális kérdések központi szerepe miatt várható volt, hogy a pártok ellentétes álláspontot foglalnak el az európai integrációval kapcsolatban is. Szóval, a magyar pártok akkor kapcsolódnak be leginkább európai vitákba, ha azok kulturális kérdések körül folynak. Európa keresztény gyökereinek a tervezett európai alkotmányba foglalásának vitája volt erre példa: míg a vallási örökségre való utalást az SZDSZ morális diszkriminációként fogta fel, a jobboldali pártok ezzel ellentétes álláspontra helyezkedtek. Orbán Viktor, a Fidesz – Magyar Polgári Szövetség elnöke kiemelten fontos ügyként kezelte a kérdést, többször kifejtette, hogy keresztény örökségének elismerése nélkül az Európai Unió kudarcra van ítélve. Kiállt az európai szocialisták és liberálisok által ultrakonzervatívnak nevezett Rocco Buttiglione európai bizottsági tagsága mellett, míg a másik oldalon Kósáné Kovács Magda szocialista európai parlamenti képviselő a Vatikán agresszív lobbizásáról nyilatkozott.

Mindazonáltal az európai integráció kérdésében 2002-ig nagyon kevésbé differenciálódtak a magyar pártok. Az uniós tagság melletti általános elkötelezettség 1989 öröksége volt. Taggart és Szczerbiak (2001) a magyart az egyik legeuroszeptikusabb kelet-európai pártrendszernek írják le, de ez nyilvánvaló

tévedés. Valójában a magyar politikai osztály egységesen támogatta az uniós csatlakozást: még a belépés körülményeit kritizálók sem zárták az ország belépését jobb feltételek esetén. Az erős nacionalista ellenzék kialakulását gyengítette az általános meggyőződés, hogy a határokon túli magyaroknak jót tesz az EU bővítése. A MIÉP és a Munkáspárt volt csak következetesen EU- (és NATO-) ellenes. Mivel mindkét párt hagyományosan a nemzetközi tőke ellen lép fel, az Európai Unióban is a multinacionális kapitalizmus képviselőjét látják.

A csatlakozás a tárgyalások lezárásakor, 2002 végén vált vitatott témává, amikor eldőlt a pénzügyi támogatások, így a mezőgazdasági kifizetések nagysága. Az ellenzéki szocialisták azért kritizálták a Fideszt, mert szerintük rosszul tárgyalt, míg több kormánypárti politikus az Unió és a régi tagállamok magatartását bírálta. A bírálat nem volt teljesen új: már korábban, 2000 júliusában hangzott el Orbán sokat idézett és vitatott nyilatkozata, miszerint „az Európai Unió kívül is van élet”.

A Fidesz esete külön figyelmet érdemel, mert jól példázza, hogy milyen nehéz egyetlen szóval („pro- vagy anti-EU”), vagy akár valamilyen skálán elhelyezni és így jellemezni a pártok európai orientációját. A Fidesz a „nemzetek Európája” gondolat hívének nevezi magát, de vezetői több ízben sürgettek nagyobb egységet és koordinációt a tagállamok külpolitikájában. A nemzeti szuverenitás védelmezője, de a baloldali kormányzást érő minden uniós kritikát lelkesen fogad, illetve annak elmaradása esetén Brüsszelt hibáztatja. A párt a csatlakozás elkötelezett híve volt, de azzal az ambícióval, hogy az EU-t belülről alakítsa, megváltoztassa. A párt európai választási programjából kiderül, hogy a Fidesz feladata, többek között, az antikommunizmus eszméjének és a nemzeti kisebbségek védelmének erősítése az Európai Néppárton belül.

A párt úgy igyekezett begyűjteni az euroszeptikus szavazatokat, hogy közben mérsékelt imázsát is megőrizze. Miután az átlag magyar szavazó egyértelműen EU-párti volt, a szervezetnek nagyon óvatosan kellett manővereznie. (A Fidesz aggodalmát, hogy esetleg túl euroszeptikusnak tűnik a polgárok szemében, jól tükrözi az a szórólap, melyet az európai választás idején osztogattak az aktivisták: ‘Kérdés: A Fideszt sokan EU-ellenesnek tartják és az EU-n belül nem kedvelik. Miért indul az európai parlamenti választásokon? Válasz: A Fidesz soha nem volt EU-ellenes, de csodákat sem várt.... A Fidesz annak a jobbközép és

kereszténydemokrata Európai Néppártnak a tagja, amelynek többsége van az Európai Parlamentben. Az Európai Néppárt alelnöke Orbán Viktor.’

Fontos leszögezni, hogy a Fidesz programjai és döntései mentesek az EU-ellenességtől. A párt euroszkepticizmusa szimbolikus gesztusaiban és vezetőinek többértelmű nyilatkozataiban jelenik meg. Orbán talán 2002-ben ment a legmesszebb, amikor a csatlakozáshoz szükséges magyar alkotmánymódosításhoz feltételeket szabott. Végül ez is pusztá retorikának bizonyult. A felvetett feltételek (béremelés, a magyar föld hatékonyabb védelme, stb.) nem teljesültek, de a Fidesz mégis megszavazta az alkotmánymódosítást. A sajátos gesztuspolitika folytatásaként viszont prominens Fidesz-vezetők hiányoztak a csatlakozáshoz kapcsolódó szimbolikus parlamenti szavazásról.

A Fidesz EU-ellenes szakasza rövid életűnek bizonyult, amihez az is hozzájárult, hogy a 2002-es választásokon kiderült: szavazatszerzés tekintetében a nacionalizmus nem ér fel a baloldali populizmussal. Bár a bankszektor privilégiumait kritizáló, etatista, privatizációellenes retorika régóta megtalálható volt a jobboldalon, a Fidesz esetében ennek átvétele irányváltást jelentett. Az európai parlamenti választások kitűnő terepnek ígérkeztek ennek az új iránynak a kipróbálására. A populista kampány mellett azonban a Fidesz egy EU-ra fókuszált ‘európai’ kampányt is folytatott. A (kevésbé látható) második kampány részeként a párt készített egy százhusz oldalas, Európára vonatkozó elképzeléseit vázoló programot. Úgy tűnik, a Fidesz komolyabban veszi „európai arcát” a többi magyar pártnál, amelyek csupán néhány oldalas broszúrákkal jelentkeztek az európai választásokon. A rutinszerűen leginkább Európa-pártnak tekintett SZDSZ szinte egyáltalán nem pazarolt szavakat uniós kérdésekre a választásokra megjelentetett Liberális Chartában. A Fidesz Európa-centrikusságát mutatta hosszú hónapokon keresztül a párt honlapja is: három, egyenrangú oldal között választhatott a látogató, mégpedig a párt, a parlamenti frakció és az európai parlamenti frakció között. A többi párt esetében az EP képviselők nem kaptak ilyen kiemelt szimbolikus státuszt.

Más parlamenti pártok számára az európai választás elsősorban ideológiai profiljuk csiszolására, új stratégiák kipróbálására adott lehetőséget. Az SZDSZ iskolázott, városi liberális szavazóinak szóló üzenettel lépett fel, elutasítva az intoleranciát, a családon belüli erőszakot, a nacionalizmust és a magas adókat. A párt kampányában egy kifejezetten az Európai Unióhoz kapcsolódó követelés is szerepelt: részesüljenek

a városok nagyobb arányban az uniós költségvetésből. Az SZDSZ felmelegítette egyik korábbi ötletét is, mely szerint a polgárok választhatnának aközött, hogy egyháznak vagy civil szervezeteknek ajánlják-e fel személyi jövedelemadójuk valahány százalékát. Miután tudva levő volt, hogy sem az egyházak, sem a szocialisták nem támogatják az ötletet, a javaslatnak csupán az volt az értelme, hogy emlékeztette a szavazókat a párt antiklerikális voltára.

Az MSZP, amely árokbetemetős retorikájával nyerte meg a 2002-es választást, ennek ismétlésére készült 2004-ben is. Különösen illőnek tűnt ez a retorika az európai választásokhoz, mivel a szavazók azt várták a megválasztott képviselőktől, hogy azok az Európai Parlamentben együttműködjenek egymással. Erre az érzületre játszott rá Medgyessy Péter miniszterelnök javaslata, miszerint a parlamenti pártok induljanak egyetlen, közös listán a választáson. Az MSZP-kampány vége negatívabbá vált: azzal vádolták a Fideszt, hogy elrontja a csatlakozás régóta várt ünnepét.

Miközben az MSZP megpróbálta az európai választást második EU-referendummá változtatni, a Fidesz mindent megtett ennek megakadályozására. A párt brosúrában fejtette ki, hogy szerinte miről szól a választás: hazai politikai küzdelemről, melynek eredménye ki fog hatni a 2006-os választásokra. Orbán sokszor elismételte, hogy a választás alkalmat jelent a kormánytevékenység megítélésére, a Medgyessy-kormány elleni bizalmatlansági szavazására.

A Fidesz legnagyobb aggodalma az volt, hogy euroszkeptikus szavazói nem vesznek részt az európai parlamenti választáson. Az idézett brosúra másik kérdése így hangzott: 'Nemmel szavaztam a népszavazáson, most miért menjek el szavazni?' A válasz úgy szólt, hogy a csatlakozás ma már nem kérdés, az igazi kérdés az, hogy kik képviselik az országot.

Az antikommunizmus összekapcsolódása Európa-ellenességgel ugyanakkor veszélyt jelentett a Fidesz számára. Megvolt az esélye annak, hogy a szavazók esetleg nem fogják megérteni, miért törekednek antikommunista politikusok az Európai Parlamentbe. Ennek ellensúlyozásaképpen a Fidesz saját listáját Szabad Európa listának nevezte el, emlékeztetve a szavazókat arra, hogy az Európai Unió antikommunista projektként is felfogható.

Az EP-választások technológiája a bevett pártokat részesíti előnyben: a szabályok csak a húszezer aláírást összegyűjtő szervezetek számára teszik lehetővé a jelöltállítást. Azon jelöltek hosszú sora (Dávid Ibolya, Kovács László, Horn Gyula, majd Demszky Gábor), akik kijelentették, hogy nem kívánják az országot elhagyni és Brüsszelben-Strasbourgban politizálni, tovább erősítette a szavazókban azt a benyomást, hogy a választásnak szigorúan belpolitikai tétje van. Nem csak a politikusok, de a szavazók is a hazai kérdésekre akartak összpontosítani. A tagjelölt országokat vizsgáló 2004-es Eurobarometer szerint a válaszolók kétharmada kívánta, hogy a kampány kifejezetten magyar kérdésekre összpontosuljon és különösen sokan említették a mezőgazdaságot. A rangsorban az EU intézményes reformja kapta a legalacsonyabb helyezést.

A pártokat a jelöltállítás során egyfajta európai ízlés is irányította. Az MSZP sok nőt indított listáján, aminek eredményeképpen ők vannak többségben a frakcióban. Az SZDSZ és a Fidesz egy-egy romát juttatott be (Európában egyedülként) az Európai Parlamentbe, ahová az MSZP is küldött roma ügyekben jártas képviselőt.

A választási eredmények részben megerősítették a korábbi tendenciákat, de új dinamikát is hoztak a politikai életbe. A Fidesz számára a választási eredmény legitímálta baloldali populista fordulatát. Az SZDSZ-ben bizonyítottnak látták, hogy a klasszikus liberális témák határozott képviselete garantálja a párt parlamenti jelenlétét. Miközben ezekben a pártokban csak a korábbi stratégia nyert megerősítést, a MDF-ben a győzelem a belső ellenzék kiválását és a Fidesztől való „végleges” elválást hozta magával.

A nagy vesztes, a MSZP mély vezetési válságba került. A párt elnöke, Kovács László hamarosan lemondott, illetve a miniszterelnök pozíciója is megrendült. A válság Medgyessy Péter leváltásával, új kormány felállításával oldódott csak meg. Bár a lemondás okai közvetlenül nem az európai választáshoz kapcsolódnak, nehéz volna tagadni a két esemény közötti összefüggést. Ugyanakkor az is egyértelmű, hogy a váltás nélkül a párt nem nyerte volna meg a 2006-os választásokat - vagyis az európai választás végső soron lépéskényszerbe hozta a kormánypártokat. Emellett megerősítette a kisebb pártok rovására a négy parlamenti párt pozícióját és ennyiben stabilizálta a pártrendszert.

Programváltások és konszolidáció

Egyes kutatók a kelet-európai pártok mérséklődését, mások viszont éppen azok radikalizálódását jósolták. A kettő közül inkább az utóbbi tűnik számottevő jelenségnek. Az utódpartok modernizálódása nyilván sokkal lassabban ment volna végbe az európai integráció hatása nélkül. Két viszonylag nagyméretű párt, a szlovák HZDS és a román PRM számos kérdésben megváltoztatta álláspontját, hogy elfogadott, EU-kompatibilis párttá váljon. Miközben Lengyelországban és Szlovákiában erősödtek a radikális pártok, a magyar MIÉP és a cseh Republikánusok (SPR-RSČ) meggyengültek. Több más párt is visszafogta nacionalizmusát és toleránsabbá vált a kisebbségekkel szemben, amely folyamatnak különösen a Baltikumban vannak jól kitapintható pozitív következményei. Ugyanakkor néhány radikális párt, mint amilyen a MIÉP is, megmaradt annak, ami volt. Az európai integráció folyamata elválasztja azokat a pártokat, amelyek komolyan hisznek radikális elveikben azoktól, amelyeket szerencsésebb populista-opportunista és nem radikális pártokként leírni.

A kelet-európai pártrendszerek ingatagok és ezért várható volt, hogy a csatlakozási folyamatnak és magának a csatlakozásnak a sokkjai tovább destabilizálják őket (Ágh 2005). Valójában azonban nehéz egyértelmű tendenciát kitapintani a konszolidálódás vagy a destabilizáció irányába. A lengyel, szlovák, litván, bolgár és lett rendszerek, talán az integráció hatására is (Hrbek, 2005, p. 20), fluidabbak és fragmetáltabbak most, mint a kilencvenes években, ráadásul a személyiségek szerepe is nőtt a pártok kárára. Magyarország és Csehország viszont kevesebb és stabilabb párttal rendelkezik, mint korábban, Romániában, Észtországban és Szlovéniában pedig e tekintetben nem beszélhetünk markáns elmozdulásról.

Az Európai Unió destruktív hatását mutatja, hogy az európai parlamenti választások több tagállam kormányának bukását is előidézték, miközben az európai politikába való bekapcsolódás meglehetősen „agyelszívással” járt. Azonban, ahogy a magyar esetben láttuk, számos párt okosan a saját előnyére használta fel az európai választások által nyújtott információt. A politikusok Brüsszelbe történő „emigrációja” pedig segítette a pártoknak megoldani az utódlással kapcsolatos feszültségeket.

Mair (2000, 2004) azt hangsúlyozza, hogy az európai integráció, elvonva a döntési jogköröket a pártok ellenőrzése alatt lévő kormányoktól, lecsökkenti a nemzeti

szereplők mozgásterét és ezzel kiüresíti a pártversenyt. A politikai képviselőket csorbát szenved, mert az uniós intézmények többsége nincsen közvetlen választói kontroll alatt, és mert az EU-val kapcsolatos témák tipikusan az európai parlamenti választásokon, az emberek mindennapjait érintő témák pedig a nemzeti választásokon bukkannak fel - márpedig az Európai Parlamentnek nincs döntő szava az Unió sorsának alakításában, míg a nemzeti kormányoknak egyre csökken a jelentősége a legtöbb, a napi életet érintő szabályt illetően.

Ebből a gondolatmenetből a pártok közötti különbségek elhalványodása és a szavazók elidegenedése következik. A pártok éles szembenállása ellen hat a csatlakozáshoz vezető út követelményrendszere, majd az EU konszenzusos döntéshozatalában való részvétel. Az empirikus eredmények azonban Kelet-Európára nézvést nem igazolják vissza ezt a logikát. Igaz, egyes konkrét esetekben barátságosabbá váltak a pártok közötti kapcsolatok. Olyan politikusok adtak ki közös állásfoglalásokat és fogalmaztak meg közösen törvényeket a csatlakozás elősegítése érdekében, akik amúgy nem álltak volna szóba egymással. Ám a pártrendszerek polarizáltsága, a táborok közötti szembenállás hevesége nem csökkent. Sőt, a Közép-Kelet Európa több országában (mindenekelőtt Magyarországon, Lengyelországban és Szlovákiában) 2006-ban tapasztalt konfrontációk hevesége arra enged következtetni, hogy az integráció fegyelmező hatása csak a csatlakozási időszakra vonatkozik, és utána újult erővel lángolnak fel a belpolitikai ellentétek.

Negatív hatás származhat viszont az európai választásokon tapasztalható alacsony részvételből. Ez az arány az új kelet-európai tagállamokban 31.2 % volt, a nemzeti parlamenti választásokon való részvételnek kevesebb, mint fele (Auers, 2005, p. 750). Vagyis a nemzeti és európai választásokon tapasztalható részvétel közötti különbség (amit „euró-szakadéknak” is neveznek) nagyobb a mi térségünkben, mint nyugaton. Megvan annak a veszélye, hogy az európai parlamenti választások tapasztalata arra fogja szocializálni az állampolgárokat, hogy a korábbiaknál is kevésbé vegyenek részt a választásokon. Erre utal a közvetlenül az európai parlamenti választások után tartott nemzeti választások (szlovén, lengyel, litván parlamenti választások, szlovák helyi választások) alacsony részvételi szintje.

Az Európai Unióval kapcsolatos nézetek nem változtatták meg radikálisan a pártok közötti viszonyokat, de befolyásolták a koalíciós alternatívákat. Például a szlovák szociáldemokraták jelentős részben az Európa-kérdés miatt és európai tényezők

hatására csatlakoztak a jobboldali koalícióhoz és tartották magukat távol az amúgy program tekintetében hozzájuk sok szempontból közelebb álló volt miniszterelnök, Mečiar pártjától. Az integrációval kapcsolatos hangsúlykülönbségek hozzájárultak tehát a pártrendszert egy évtizedig meghatározó „Mečiar kontra ellenfelei” törésvonal elmélyüléséhez. Csehországban a jobboldalon belüli ellentétek, illetve a baloldali és jobbközép pártok együttműködése nem utolsó sorban az EU-val kapcsolatos nézetekre vezethetők vissza.

A kilencvenes években Szlovákiában volt tapasztalható a legnyilvánvalóbb módon az Európai Unió belpolitikai jelentősége (Harris, 2004). A koalíciós alternatívák, így a HZDS (a közelmúltig a legnagyobb párt!) orientációjának megváltozása és a választási eredmények alakulása mind összefüggésbe hozhatók az EU nyomásával. Szlovákia azon sebezhető kis államok példájaként fogható fel, melyek erősen ambicionálták az uniós tagságot, de melyek politikai struktúrái nem ütötték meg az EU-s mércéket. Románia szintén nagyon közel állt ehhez a típushoz. A kérdés ezután az, hogy Romániában miért nem tapasztalunk ugyanolyan látványos változásokat, mint Szlovákiában. A válasznak valószínűleg a csatlakozási folyamatba való bekapcsolódás időzítéséhez van köze. Az EU akkor követelte meg a Mečiar vezette HZDS-től az irányváltást, amikor a csatlakozás már elérhető közelségben látszott - és mire a HZDS kész volt a váltásra, már késő volt. Ezzel szemben az Iliescu-vezette román szociáldemokratáknak több idejük maradt az átalakulásra.

Szervezeti változások

Sajnos, a kelet-európai pártok szervezeti jellegzetességeiről keveset tudunk, s így a változásokat ezen a szinten nehéz követni. Az látható, hogy feltűnően sok jelentős politikus került fontos posztokra az európai intézményekben. A teljesség igénye nélkül: Jerzy Buzek, Bronislaw Geremek, Toomas Hendrik Ilves, Jelko Kacin, Siim Kallas, Tunne Kelam, Kovács László, Guntars Krasts, Alojze Peterle, Borut Pahor, Dariusz Rosati, Vladimír Špidla. Miután közülük többen továbbra is aktív szerepet kívánnak játszani a nemzeti politikában, várható, hogy a pártok uniós komponense fontosabb lesz, mint nyugaton.³

A magyar pártokat közelebbről figyelve azért a szervezeti változások is inkább kidomborodnak. Az évek során a magyar pártok számos szervezeti technikát

importáltak nyugati testvérpártjaiktól. A szocialisták nemi- és korkvótát fogadtak el, illetve a Fidesz is és az MSZP is bevezette a párton belüli népszavazás intézményét (bár nem a gyakorlatát). A szervezeti technikák diffúzióját a politikusok is elismerik. Amikor az MSZP elnöke egy állandó programbizottságot állított fel a párton belül, azzal érvelt, hogy ilyen bizottságok működnek az uniós tagállamok más szocialista pártjaiban is. Amikor a Fidesz tagozatokat hozott létre a párton belül, a vezetők az európai néppártok gyakorlatára hivatkoztak.

Az európai parlamenti választások általában erősítik a pártelitek hatalmát, miután a jelöltállítás és a kampány tipikusan központosítottabban zajlik, mint a parlamenti választásokon. Magyarországon azonban a pártok oly mértékben centralizáltak, hogy az európai választások ezen a téren nem sok újat hozhattak. Sőt, ezzel valamennyire ellentétes elmozdulásra is sor került, amennyiben az MSZP-ben önálló politikát kezdtek folytatni az „europolitikusok”. Közülük többen feltűnően határozottan nyilvánították véleményét az MSZP 2004-es vezetési válsága során.

A választások után az Európai Parlament új képviselői a pártok szervezeti kultúrájától függően integrálódtak az adott párt hatalmi struktúrájába. A Fideszben haladt legtovább ez a folyamat. A strasbourgi frakció vezetője, valamint az Európai Parlament elnöke és alelnöke, illetve az Európai Néppárt (EPP) elnöke és alelnöke (amennyiben Fidesz-tagok) automatikusan tagjai a pártelnökségnek. Az MDF formálisan nem szabályozta (egyetlen) EP képviselőjének státuszát, míg az SZDSZ szabályzata szerint a párt európai parlamenti választási listájának első helyezettje részt vehet az elnökség ülésein, igaz, szavazati jog nélkül. Ugyanez a lehetőség áll az európai parlamenti pártfrakció elnökének rendelkezésére az MSZP-ben.⁴ Az MSZP-ben a párt EP frakciója küldötteket delegálhat az országos választmányba is.

Az MDF, az SZDSZ és az MSZP a párt európai parlamenti csoportja vezetőjének megválasztását az európai parlamenti képviselőkre hagyja. A Fideszben viszont a választmány választja a párt európai parlamenti frakcióvezetőjét a pártvezetőség javaslata alapján. Bár a magyar pártok általában is dominálják parlamenti frakciójukat, de ilyen közvetlen kontroll a magyar országgyűlési frakciók esetében nem létezik.

Önmeghatározásuk és szervezeti felépítésük tekintetében is az MSZP és a Fidesz alapszabályában találjuk a legtöbb hivatkozást az európai uniós szintre. A Fidesz alapszabálya szerint az Európai Néppárt tagpártjainak tagjai, szemben más pártok

tagjaival, a Fideszhez is csatlakozhatnak. Bár ezen pont beiktatásának közvetlen oka valószínűleg az MDF tagjainak átcsábítása volt, az indoklás az európai politika terminusait felhasználva történt.

Pártideológiák sztenderdizálódása és az europártok szerepe a nemzeti politikában

Várható volt, hogy az európai integráció gyengíti az európai pártcsaládok ideológiai mintázatából kilógó ideológiával rendelkező pártokat és az európai szinten szerveződő pártok, az europártok révén segíti a „sztenderd” pártokat (Enyedi, 2005). Ilyen irányú hatás, ha ellenpéldák akadnak is, valóban kimutatható. Az europártoknak potenciálisan nagyobb a hatása térségünkben, mint Nyugat-Európában, mivel nálunk a pártok ideológiája gyakran bizonytalan kontúrú és nagy a verseny közöttük a nyugati politikai támogatásért. Egyre több párt igyekszik felzárkózni valamelyik európai pártformációhoz. Átvették pártcsaládjuk szimbólumait és többen közülük nevüket is megváltoztatták, hogy az európai ideológiákkal való kompatibilitásukat jelezzék: az észt mérsékeltek szociáldemokraták, a román humanisták konzervatívok lettek, a Litván Demokratikus Munkáspárt Szociáldemokrata Párttá változott, a jobboldali szlovén szociáldemokraták elhagyták a szociális jelzőt. Más pártok a nevük mellé illesztettek olyan jelzőket, amelyek nyilvánvalóvá teszik, hogy hova tartoznak az európai palettán: a magyar Szabad Demokraták Szövetsége „A Liberális Párt” lett, a szlovák HZDS és a Nagy Románia Párt a néppárt szót emelte be a nevébe, a szlovák Smer pedig a szociáldemokráciát. Mindezek a változások néhány éven belül, közvetlenül a csatlakozás előtt történtek.

Bár ezek a mozzanatok jól mutatják, hogy a pártok igyekeznek beilleszkedni az európai szövetségekbe, nem bizonyítják azt, hogy valóban megváltoztatták volna ideológiájukat vagy viselkedésüket. Mégis megfigyelhetők a valóságos ideológiai adaptálódás nyomai is. A kereszténydemokrácia, mely eredetileg a katolicizmus liberális szárnyának terméke volt, követőkre talált ortodox országokban (Bulgária, Románia) is. Szociáldemokrata tantételek, különösen a Harmadik Út ideológiájának variánsai egykori kommunista pártok körében váltak népszerűvé. Más utódpártok a mai nyugati radikális baloldal programjához igyekeznek felzárkózni, míg a nyugati szélsőjobboldal idegenellenes érvei visszaköszönnek azon keleti országok radikális jobboldalán is, amely országokban gyakorlatilag nincs bevándorlás.

Szlovéniában, Magyarországon, Csehországban, Lengyelországban és Litvániában szervezeti és ideológiai értelemben a szocialista pártok tekinthetők a legsztenderdizáltabbaknak és ennyiben a legeurópaizáltabbaknak. Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy az európai parlamenti választásokon az MDF azzal kampányolt, hogy a Fórum az egyetlen jobbközép formáció a szó európai értelmében, mivel ők kapcsolják össze egyedülként az erkölcsi konzervativizmust piacpárti programokkal és mérsékelt stílussal. Észtországban, Lettországban és Romániában viszont a liberálisok állnak legközelebb nyugati testvérpártjaikhoz. Szlovákiában a kereszténydemokraták vannak leginkább beágyazva az európai ideológiai és szervezeti struktúrákba, de itt a kereszténydemokrácia liberális és keresztény elemei két külön pártban intézményesültek.⁵ Ugyanakkor továbbra is számos nem-sztenderd párt létezik a térségben, különösen Szlovákiában (HZDS, Smer, SNS), Lengyelországban (Önvédelem, LPR, Jog és Igazság) és Litvániában (Munkapárt, Liberális Demokraták). Az európai mintázatok felé való konvergálást gyakran megzavarja új, nehezen besorolható ideológiával rendelkező, populista pártok felbukkanása.

Hogy melyik európai szövetséghez (europárthoz) csatlakozik egy párt, az részben a párt ideológiai profiljától, részben a pártok közötti viszonyoktól (lásd lentebb), de részben attól is függ, hogy melyik europártnak van nagyobb szüksége helyi partnerre. Amikor egy europártnak nincs tagja az adott országban, akkor egyfajta vákuum keletkezik és ez az űr olyan pártokat is magába képes szívni, melyek korábban már más szövetségekhez csatlakoztak. Amikor a kereszténydemokraták kiestek a román parlamentből, egyszerre három párt (a liberálisok, a demokraták és a humanisták) kezdte fontolgatni, hogy helyükre lépjenek az Európai Néppárt tagjaként. A vákuum ereje persze a kérdéses europárt nagyságától és a helyi ideológiai hagyományokhoz való illeszkedésétől függ. Ám mindezek a tényezők együtt sem magyarázzák az Európai Néppárt kiugró sikerességét és a Zöldek sikertelenségét Kelet-Európában.

Félrevezető lenne azt állítani, hogy csak pragmatikus szempontok irányítják a pártokat európai szövetségi tagságuk megválasztásában. A szocialistáktól a Néppárt soraiba átkéredzkedett romániai demokraták már korábban jobboldali gazdaságpolitikát követtek, illetve a lengyel Jog és Igazság, valamint a cseh ODS a tervezett európai alkotmány alapszerződése körüli nézetkülönbségek (és egyéb ideológiai ellentétek) miatt számolták fel EPP-s kapcsolataikat. A KDU-ČSL

elhagyta az Európai Demokratákat és az Európai Néppárthoz csatlakozott, miután az utóbbival értett inkább egyet Európa jövőjét illetően. A Fidesz átlépése a liberálisoktól az Európai Néppártba is követte, nem pedig megelőzte a párt ideológiai átalakulását.

Az europártok választását is gyakran irányítják ideológiai kritériumok. Számos párt kérelmét elutasították (mint például a szlovák HZDS-ét az EPP), másokat kizártak vagy tagságukat felfüggesztették (mint a KDNP-t), mert ezeknek a pártoknak a viselkedése vagy programja ellentétben állt a pártcsaláddal. Ugyanakkor a pártok hazai súlya európai mozgásterüket is meghatározza. Ezért bizonyultak fontosabbaknak az európai szocialisták számára a kétes múltú román szociáldemokraták, mint a sokkal kisebb demokraták.

Általában azok a pártok vannak előnyösebb helyzetben, amelyek időben kapcsolatba kerültek az európai pártszövetségekkel. Néhány esetben a később érkezetteket visszautasították a már beérkezettek ellenállása miatt: a bolgár UDF az NDSV-nek az EPP-hez való csatlakozását akadályozta, a szlovák szociáldemokraták a Smer-nek az Európai Szocialista Pártba (PES) való felvételét igyekeztek megnehezíteni, stb. A korábban érkezettek ugyanakkor arra is használhatják pozíciójukat, hogy segítsék hazai szövetségeseiket. Ez történt például Bulgáriában, amikor a DPS (a török párt) segítette az NDSV-t (az egykori cár, Simeon mozgalmát), hogy csatlakozhasson az európai liberális pártcsaládhoz. Kisebb pártok, amelyeknek megvan a megfelelő „európai pedigrijük”, de hiányoznak a szavazóik, vonzó partnerré válnak a nagyobb, de zavarosabb háttérű pártok számára. A Szociáldemokrata Párt (SDSS) és a Demokratikus Baloldal Pártja (SDL) Szlovákiában, továbbá a Litván Szociáldemokrata Párt (LSPD) és a román Szociáldemokrata Párt (PSDR) kis pártok voltak ugyan, de a Smer, a Litván Demokratikus Párt (LDDP) és a Román Szociális Demokrácia Pártja (PDSR) boldogan fuzionáltak velük, mert számukra ez az egyesülés volt az út a szocialista föderációba való belépéshez és a gyanús múlttal történő szakításhoz.

Néhány esetben a pártok zavaros ideológiai háttérük miatt szinte véletlenszerűen választottak európai partnert. A Litván Liberális Demokraták a regionalista és kisebbségi pártok parlamenti csoportjához (EFA-DPPE) csatlakoztak, bár a párt sem nem regionalista, sem nem kisebbségi. Számos párt, mint az Agrárpárt, a Munkapárt vagy a Liberális Demokraták Litvániában, az Önvédelem és az LPR

Lengyelországban úgy indultak neki az európai parlamenti választásnak, hogy fogalmuk sem volt arról, melyik európai parlamenti politikai csoporthoz fognak csatlakozni. Ezekben az esetekben még komoly változások várhatók a pártok nemzetközi kapcsolatrendszerében, más esetekben (mint amikor a Szlovén Ifjúság Párt csatlakozott a Zöldekhez) azonban az eredeti amorf ideológiai profilok éppen a nemzetközi szövetségekhez való kapcsolódás révén konszolidálódtak.

Pártok egyidejű tagsága ugyanabban a szövetségben egyes esetekben barátságosabbá tette a viszonyokat, lásd az észti Reformpárt és a Centrumpárt tagságát az európai liberális családban, az ELDR-ban, ám más esetekben az eredeti rivalizálás megmaradt vagy még fel is erősödött. Lettországon az Új Éra és a Néppárt, Magyarországon a Fidesz és az MDF, Litvániában a Munkapárt és a Liberális és Centrum Unió példázza az utóbbi kimenetelt.

Az europártok jelenléte a nemzeti kampányokban egyre általánosabb jelenség, bár ritkán döntő jelentőségű. Sok, az európai struktúrákba beágyazódott párt eltűnt a parlamenti életből, vagyis az európai legitimizálás nem pótolhatja a hazai támogatást. Ahogy említettem, az Európai Zöldek látványosan kudarcot vallottak kelet-európai szövetségeseik pozíciójának konszolidálásában.

A magyar pártok beágyazottsága az európai struktúrákba

A magyar pártok a kezdetektől keresték a nyugati pártszövetségekhez való kapcsolatokat. Nálunk azonban már az első választás is megmutatta, hogy a nemzetközi kapcsolatok nem helyettesítik a hazai beágyazottságot. Az a két párt, mely leginkább hangsúlyozta európai kapcsolatait, a Szociáldemokrata Párt és a Kereszténydemokrata Néppárt (mindketten az európai zászlóval kampányoltak 1990-ben) marginális szereplőknek bizonyultak. Miközben azonban az európai intézmények gyengék ahhoz, hogy amúgy népszerűtlen pártokat sikeressé tegyenek, elég erősek ahhoz, hogy ártsanak az európai normáktól eltérőknek. Az Európai Néppárt és az EUCD (a Kereszténydemokraták Európai Uniója) képviselői több ízben szólította fel a kisgazdákat és a KDNP-t, hogy mérsékeljék retorikájukat, majd végül elhatárolódtak tőlük. Nehéz bizonyítani, hogy az említett pártok eljelentéktelenedésében döntő szerepet játszott volna az európai elutasítás, vezető

politikusaik mindenesetre látványosan rossz néven vették a kritikát, míg a belső ellenzék kapva kapott rajta.

A másik oldalon az MSZMP utódpartja keményen küzdött azért, hogy demokratikus arculatot építsen fel, ezért számára a nyugati és európai szövetséghez való csatlakozás kiemelten fontos szempont lett. 1989-ben az MSZP elfogadta a Szocialista Internacionálé programját, 1995-ben taggá vált, és 2003-ben a PES teljes jogú tagságát is megszerezte. A Fidesz és az SZDSZ a kilencvenes évek elején a Liberális Internacionálé tagjaként és az ELDR társult tagjaként vetélkedett az európai liberalizmuson belüli jobb pozíciókért. Sajátos módon az a párt, amelyik sikeresebb volt ebben a vetélkedésben, a Fidesz, végül elhagyta a liberális szervezeteket és az EPP-hez, az EDU-hoz (Európai Demokrata Unió), valamint a CDI-hez (Kereszténydemokrata Internacionálé) csatlakozott.

A fenti, szövetségek közötti mozgás jól illusztrálja az európai és a hazai politikai arénák közötti összefüggéseket. A Fidesz számára a liberális szövetségekben való tagság egyre kellemetlenebbé vált, különösen azért, mert ez a SZDSZ-szel is összekapcsolta. Érdekes módon, az EPP-hez való csatlakozásról a sajtó számára adott magyarázatokban a párt vezetői igyekeztek nem pártközi viszonyokra vagy ideológiai kérdésekre hivatkozni. Ehelyett azt hangsúlyozták, hogy a magyar érdekeket a legerősebb európai szövetségben tudják a legjobban képviselni.

A Fidesz váltása után az SZDSZ maradt az egyetlen hivatalos liberális párt. A párt új nevével (SZDSZ – A Liberális Párt) is megpróbál tőkét kovácsolni ebből a helyzetből, egyben hangsúlyozva helyét az európai ideológiai palettán. A párt ilyen irányú ambícióit mutatja, hogy az SZDSZ-ből kerül ki az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése liberális frakciójának vezetője és a Liberális Internacionálé egyik alelnöke is.

Nem csupán a magyar pártoknak van szükségük nemzetközi támogatásra, de az europártoknak is szükségük van helyi tagokra. A 2004-es választási kampányban az europártok még az olyan kisebb pártokat mint a Zöld Demokraták és a Munkáspárt is „megtalálták” és integrálták. A MIÉP az egyetlen komolyabb párt, melynek nincsenek formalizált kapcsolatai, bár a párt számos szélsőjobboldali európai találkozón képviseltette magát és jó kapcsolatokat ápolt a francia Jean Marie Le Pen-nel.

Az európai testvérpártoktól leginkább az SZDSZ kap anyagi segítséget, ám a szimbolikus támogatás terén a Fidesz viszi el a pálmát. Az európai választási kampány idején az Európai Parlament EPP-ED frakciójának vezetője, Hans-Gert Pöttering közös nyilatkozatot írt alá Orbán Viktorral, aláhúзва a Fidesz és az Európai Néppárt közös értékeit, Orbán pedig megkapta a „Mérite Européen” díjat. Wilfried Martens, az EPP elnöke, nyilvánosan aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy Magyarországon még mindig jelen van a kommunista korszak szelleme és felhívta ‘a magukat szociáldemokratának maszkírozó öreg vörös harcosokat’, hogy távozzanak a múlt sötétjébe, ahova tartoznak. 2006 szeptemberében az Európai Néppárt vezetője lemondásra szólította fel a szocialista-liberális kormányt. Válaszképpen Poul Nyrup Rasmussen, az Európai Szocialisták Pártjának elnöke viszont azt nyilatkozta, hogy Gyurcsány Ferenc a legmegfelelőbb személy a magyarországi reformok irányítására, bátorítva a magyar miniszterelnököt, hogy "ne vegyen tudomást" a lemondását követelő jobboldali felszólításokról. Az Európai Parlament plenáris ülése is a magyar belpolitika terepévé vált, ahol a szocialista frakció vezetője is szükségesnek tartotta megvédeni az MSZP-s miniszterelnököt a Néppárttal szemben. Az európai politika ezekben az esetekben a magyar belpolitika folytatásaként jelent meg - és még csak nem is „más eszközökkel”.

Konklúzió

Bár a pártrendszerek szempontjából a nemzeti pártpolitika autonóm logikájához képest másodrendű az Európai Unió, az integráció számos módon alakítja a kelet-európai pártrendszerekre. A pártok, ha fokozatosan is, de közelednek az európai ideológiai mintázatokhoz és integrálódnak az európai pártszövetségekbe. Az az állítás, hogy csak a nemzetközi szövetségekbe illeszkedők fognak fennmaradni (Ágh, 1998), túlzásnak tekinthető. Ám figyelemre méltó, hogy komoly hazai támogatottsággal is rendelkező pártok, mint amilyen a HZDS, igyekeznek felvétetni magukat valamely európai pártszövetségbe. Ez a fajta kényszer Lengyelországban tűnik a legkisebbnek, amit talán az ország méretei magyaráznak.

Lengyelország azt példázza, hogy az „európaizálódásnak” (legalább) két értelme van. Egyrészt Lengyelország számít a térség legkevésbé európaizált országának, miután pártrendszerének nagy szelete nem része európai struktúráknak. Vagyis az EU-nak nem sikerült úgy áthatnia a lengyel pártrendszert, mint a többi új tagállamét.

Másrészt viszont az erős euroszeptikus pártok miatt Lengyelországban az „Európa-kérdés” fontosabb, mint bármelyik másik térségbeli országban. Ebben az értelemben tehát Európa inkább jelen van Lengyelországban, mint másutt. Persze ugyanezt a helyzetet Nagy-Britannia példájával is illusztrálhatnánk, vagyis nem pusztán kelet-európai jelenségről van szó.

Az európai integráció kétségtelenül korlátozza a pártprogramok mozgásterét és a lehetséges kormánypártok skáláját (bár Lengyelországban és Szlovákiában több, az EU szempontjából problémás párt a kormánykoalíció tagja 2006-ban), szűkíti a képviselet és a számonkérhetőség lehetőségét. A kelet-európai választók kormányt választhattak, de kormánypolitikát csak korlátozottan. Ugyanakkor, bár Grzymala-Busse és Innes (2003) azt állították, hogy a csatlakozás miatt felerősödtek a demagóg és populista erők, a térség pártrendszerei nagy átlagban sem nem radikalizálódtak, sem nem mérséklődtek. Ebben az esetben azért az átlag sok mindent elrejt. Voltak olyan pártok, melyek mérsékeltek pozíciójukat (Románia, Szlovákia), de tapasztalható populista reakció is (Lengyelország, Szlovákia, talán Bulgária). Az elégedetlenség jellege változóban van. A kisebbségellenes nacionalista populizmus jelentős mértékben gazdasági populizmussá változott. Az etnikai pártok sora került kormányzati kulcspozícióba, az antikommunista választóvonal halványult. Az integráció egyes pártokat előnyösebb helyzetbe hozott, míg másoknak megnehezítette a kormányra kerülést, illetve ideológiai váltásra kényszerített némelyeket és ezáltal hatással volt a pártrendszerek mechanizmusára.

Az európai parlamenti választások valamelyest megrengették a pártrendszereket azáltal, hogy néhány kis pártot megerősítettek, s kormányok sorának (Csehország Lengyelország, Magyarország, Észtország) bukását idézték elő. Ám kevés új pártnak sikerült komoly áttörést elérnie. Sok bevett párt főpróbának használta az EP-választást és a begyűjtött tanulságok segítségével megerősítette pozícióját.

Az integráció hatott a pártok belső normáira (pl. kvóta-rendszer), és az európai parlamenti képviselők státuszának kialakításával változott a pártok belső hierarchiája is. Egy új karriercsatorna nyílt meg, amit arra használhatnak például a pártok, hogy a belső feszültségeket enyhítsék. Ágh Attila (2004) megkülönbözteti a belső (valóságos) és külső(dleges) európaizálódást, az előbbihez kötve a pártok és a civil szervezetek kapcsolatainak kiépülését, valamint a szakértők hálózatának

intézményesedését is. Ezen a téren sem történt nagy előrelépés, bár megjegyzendő, hogy ebből a szempontból Nyugat-Európán belül is nagy különbségek vannak.

Számos várt következmény nem materializálódott. A pártok közötti kapcsolatok és döntéshozatal nem alakult konszenzuálissá, az Európa-kérdés nem vált a pártrendszerek fontos választóvonalává, és kevés pártban okozott az integráció kérdése komoly feszültséget. A pártok egyre inkább differenciálódnak az integráció megítélésének vonatkozásában, de Európa továbbra is inkább szimbolikus ügy maradt. Az európai egyesülés egyelőre nem vezetett a politikai rendszerben a pártok betöltött súlyának a csökkenéséhez sem, pedig az Európai Unió nem pártbarát intézmény. Megfelelő terepet biztosít a nyomásgyakorló csoportoknak, a bürokratikus apparátusoknak, a szakértőknek, a bíróságoknak, és még az állampolgároknak is, de legkevésbé a pártoknak. Marginális ugyanis az ideológiai versengés - és egyáltalán a versengés - szerepe, s alig beszélhetünk számonkérhetőségről és politikai képviselétről.

A csatlakozási folyamat kikényszerített közös cselekvést és néhány korábban elfogadhatatlannak tűnő koalíció lehetségessé vált, ám e pártverseny nem lett kevésbé agresszív, a versenytárs legitimitásának megkérdőjelezése bevett gyakorlat maradt. A tétek nagysága miatt, Nyugat-Európával szemben, nem beszélhetünk arról, hogy az integráció „kiüresítette” volna a pártversenyt (Mair, 2004).

Az, hogy az integráció hatással lesz-e a pártrendszerekre vagy az egyes pártokra, nem annyira magától az Európai Uniótól vagy a pártrendszerek jellemzőitől függ, hanem inkább a kettő kölcsönhatásától. Pontosabban attól, hogy milyen állapotban van a pártrendszer, amikor az uniós politikába bekapcsolódik. Ha egy pártrendszernek hosszabb ideje van az adaptálódásra, mint ahogy Romániában (szemben Szlovákiával), a hatás kevésbé koncentrált és ezért kevésbé látványos lesz.

Végezetül vegyük sorra, hogy milyen módon hatott, és milyen módon nem hatott az EU a magyar pártrendszerre. Először nézzük az elmaradt hatásokat. 1. Nem született új, európai kérdésekre fókuszáló párt. Rögtön hozzá kell tenni: más témájú új párt sem jött létre. 2. A pártok identitása nem alakult át. Ám ennek oka az, hogy a pártok identitásába az Európához való viszony már 1989 táján beépült. 3. A pártok közötti alapvető viszonyok nem változtak, a pártrendszer polarizált maradt. Az MDF és a Fidesz viszonya megromlott, de nehéz lenne megmondani, hogy ennek van-e köze az európai politikához. 4. A pártok és a kormány viszonya nem alakult át.

Mégis, hiba volna azt állítani, hogy az európai integráció ne lett volna hatással a magyar pártokra.

Az európai integráció korlátok közé szorította a politika fősodrát. Aláásta a nacionalista és kommunista alternatívák legitimitását. A polgárok és a politikusok is óvakodtak olyan pártokat támogatni, amelyek lehetetlenné tették volna a csatlakozást. Navracsics (1997) azt jósolta, hogy az Európai Unióval kapcsolatos alapos vita hiánya lehetőséget ad a marginális erőknek arra, hogy újraélesszenek nyugatellenes tradíciókat, előkészítve egy valóban Unió-ellenes mozgalmat. Ehelyett, talán az EU magas presztízse miatt, talán azért, mert a Fidesznek sikerült integrálnia az euroszkeptikus szavazókat, a radikális pártok összezsugorodtak. A pártrendszer konszolidálódása folytatódott.

Bielasiak (2004) szerint a pártverseny intenzitása javítja az euroszkeptikus pártok felbukkanásának esélyét, mert kompetitív rendszerekben a pártok inkább hajlamosak új kérdéseket beemelni a kampányba. Miután a magyar rendszer kompetitív és nélkülozi az erős euroszkeptikus pártot, ellentmondani látszik ennek az elméletnek. Ám azt el kell ismerni, hogy párhuzamosan a két fő vetélytárs közötti különbség csökkenésével, s ennyiben a versengés intenzitásának növekedésével vált Magyarországon is egyre inkább vitatémává az Unió.

Az európai parlamenti választás, mint időközi választás, megváltoztatta a pártpolitika dinamikáját. A magyar példa azt mutatja, hogy az újabb választási forduló beiktatása akár erősítheti is a kormány stabilitását azzal, hogy lehetőséget ad a kormánypártokon belüli váltásra, s így az aktuális közhangulat pontosabb követésére. Az EP-választások általában is lehetővé teszik új technikák, taktikák és stratégiák kipróbálását és ennyiben elősegítik az adaptálódást.

Egy kezdeményező pártelit számára az Európai Unió sok új erőforrást, sok új eszközt nyújt. Érdekes, hogy a Fidesz, amelynek számos kritikus gesztusa volt az EU-val szemben, egyben az a párt, amelyik alapidokumentumai, szervezeti struktúrája és külkapcsolatai alapján a legintenzívebben használja ezeket az eszközöket.

A magyar tapasztalat azt is demonstrálja, hogy a több küzdőtéren való jelenlét lehetővé teszi a pártok számára, hogy különböző arculatokat építsenek fel. Az Európával történő ilyesfajta játékban akkor is nagy fantázia van, ha a nemzeti pártpolitikában Európa másodrendű kérdés marad. A következő évtizedek győztesei

nagy valószínűséggel olyan pártok lesznek, amelyeknek megvan a képességük ahhoz, hogy uniós tagállam politikai pártjaiként ebben az új környezetben és az új dinamikának megfelelően működjenek.

Irodalomjegyzék:

Auers, D., 'European Elections in Eight New EU Member States' *Electoral Studies*, XVII (2005) 747-754.

Ágh, A., 'The End of the Beginning: the Partial Consolidation of East Central European Parties and Party Systems'. In: P. Pennings és J-E. Lane (szerk.) *Comparing Party System Change* (London: Routledge, 1998) 202-16.

Ágh, A., The Social Challenge in the Post-Accession period. In: Ágh (szerk.) *Post-Accession in East Central Europe* (Budapest: Hungarian Centre for Democracy Studies, 2004) 9-41.

Ágh, A., 'The General Crisis of ECE Parties Resulting from EU Membership: External and Internal Europeanization of ECE Party Systems'. Előadás a Globalising Party-Based Democracy című workshopon, University of Warwick, 2005. július

Beichelt, T., 'Euro-Skepticism in the EU Accession Countries', *Comparative European Politics*, II (2004) 29-50.

Bielasiak, J., *Party Systems and EU Accession: Euroscepticism in East Europe*. Előadás a Public Opinion about the EU in Post-Communist Eastern Europe című konferencián, Indiana University, Bloomington, IN, 2004. április 2-3.

Cichowski, R. A., Western Dreams, Eastern Realities: Support for the European Union in Central and Eastern Europe. *Comparative Political Studies*, 33 (2000) 1243-1278.

Enyedi, Zs., "Europeanisation" of Central and Eastern European Party Systems'. Előadás az EPSNET-POLIS konferencián, Párizs, 2005. június

Grzymała-Busse, A. és A. Innes, 'Great Expectations: the EU and Domestic Political Competition in East Central Europe', *East European Politics and Societies*, XVII (2003) 64-73.

- Harris, E., 'Europeanisation of Slovakia', *Comparative European Politics*, II (2004) 185-210.
- Hrbek, R., 'The 2004 EP Elections in the Ten New EU Member States and the Enlargement of the European Party System – an Introduction'. In: R. Hrbek (szerk.) *European Parliament Elections 2004 in the Ten New EU Member States* (Baden-Baden: Nomos, 2005) 9-23.
- Henderson, K., 'EU Influence on Party Politics in Slovakia'. Előadás az EUSA konferencián, Austin, Texas, 2005. március 31. – április 2., University of Leicester
- Kopecky, P. és C. Mudde, 'The Two Sides of Euroscepticism: Party Positions on European Integration in East Central Europe', *European Union Politics*, III (2002) 297-326.
- Ladrech, R., 'Europeanization and Political Parties: Towards a Framework for Analysis', *Party Politics*, Vol. 8:4 (2002) 389-403.
- Lewis, P., 'EU Enlargement and party systems in Central Europe', *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, vol. 21. (2005) 171-199.
- Lewis, P. G., 'EU Enlargement and Party Systems in Central Europe', *Journal of Communist Studies and Transition Politics* vol. 20, 4 (2004)
- Mair, P., 'The limited impact of Europe on national party systems'. *West European Politics* 23, 4 (2000) 27-51.
- Mair, P., 'The Europeanisation Dimension', *Journal of European Public Policy*, XI (2004) 337-48.
- Marks, G. és C. Wilson, 'The Past in the Present: a Cleavage Theory of Party Response to European Integration', *British Journal of Political Science*, XXX (2000) 433-59.
- Marks, G., L. Hooghe, M. Nelson és E. Edwards, 'Party Competition and European Integration in the East and West: Different Structure, Same Causality', *Comparative Political Studies*, XXXIX (2006) 155-175.
- Mattila, M. és T. Raunio, Mennyire egyezik a pártok és szavazók véleménye az európai integráció kérdésében? In: Tóka Gábor és Bátor Ágnes: *A 2004. évi európai*

parlamenti választások. Pártok és szavazói magatartás nemzetközi összehasonlításban. (Budapest: DKMKKA, Századvég, BCEPI), 2006, 131-154.

Mudde, C., 'EU Accession and a New Populist Center-Periphery Cleavage in Central and Eastern Europe'. *Minda de Gunzburg Center for European Studies, Central and Eastern Europe Working Papers*, No. 62 (2004)

Navracsics, T., 'A Missing Debate? Hungary and the European Union', *SEI Working papers*, No 21 (1997), Sussex: Centre on European Political Economy

Taggart, P. és A. Szczerbiak, 'Contemporary Euroscepticism in the Party System of the EU Candidate States of Central and Eastern Europe', *European Journal of Political Research*, XL (2004) 1-27.

Taggart, P. és A. Szczerbiak, 'Parties, Positions and Europe: Euroscepticism in the EU Candidate States of Central and Eastern Europe', *Sussex European Institute Working Paper* No. 46 (2001), www.sei.ac.uk

Taggart, P. és A. Szczerbiak, 'The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States', *Sussex European Institute Working Paper* No. 51 (2002), www.sei.ac.uk

Tucker, J. A., Pacek, A. C. and Berinsky, A. J., 'Transitional Winners and Losers: Attitudes Toward EU Membership in Post-Communist Countries', *American Journal of Political Science*. 46 (2002) 557-571.

Tverdova, Y. és C. Anderson, 'Choosing the West? Referendum Choices on EU Membership in East-Central Europe', *Electoral Studies* XXIII (2004) 185-208.

Vachudova, M. A., *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration After Communism* (Oxford: Oxford University Press, 2005)

Wüst, A. M., Pártok az európai parlamenti választásokon: politikai napirend, az EU és a kereslet-kínálat problémája. In: Tóka Gábor és Bátor Ágnes: *A 2004. évi európai parlamenti választások. Pártok és szavazói magatartás nemzetközi összehasonlításban.* (Budapest: DKMKKA, Századvég, BCEPI), 2006, 109-130.

¹ Bár az Önvédelem két képviselője a szocialista frakcióhoz csatlakozott az EP-ben.

² Egy korábbi publikációjukban Lengyelországot a negyedik, Romániát a második csoportba sorolják (Taggart és Szczerbiak 2001).

³ Szokatlan módon két olyan szlovén párt is van (Szociáldemokrata Egyesült Lista és Liberális Demokrácia), [amelynek elnöke európai parlamenti képviselő](#).

⁴ Némi inkonzisztencia van az MSZP alapszabályában, amennyiben egy ponton egyforma súlyúnak tekinti a nemzeti és az európai parlamenti csoportokat, de egy másik részében eltérő módon kezeli a két frakció elnökét: az egyiknek ad szavazati jogot a pártelnökségben, a másiknak nem.

⁵ A két irányzat között a Vatikánnal tervezett alapszerződés kapcsán kialakult feszültség a kormány bukásához vezetett 2006-ban.